

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ - ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

Ενότητα 10η (Β 6, 14-16) - Ορισμός της αρετής

ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ - ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Το κακό και το λάθος
γίνονται με πολλούς
τρόπους· το ηθικό και
ορθό με έναν

Ἔτι τὸ μὲν ἀμαρτάνειν πολλαχῶς ἔστιν (τὸ γὰρ κακὸν τοῦ ἀπείρου, ὡς οἱ Πυθαγόρειοι εἵκαζον, τὸ δ' ἀγαθὸν τοῦ πεπερασμένου), τὸ δὲ κατορθοῦν μοναχῶς (διὸ καὶ τὸ μὲν ῥάδιον τὸ δὲ χαλεπὸν, ῥάδιον μὲν τὸ ἀποτυχεῖν τοῦ σκοποῦ, χαλεπὸν δὲ τὸ ἐπιτυχεῖν)· καὶ διὰ ταῦτ' οὖν τῆς μὲν κακίας ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψις, τῆς δ' ἀρετῆς ἡ μεσότης·

ἐσθλοὶ μὲν γὰρ ἀπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοί.

Ο πλήρης ορισμός της
αρετής

Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὔσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν. Μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν· καὶ ἔτι τῷ τὰς μὲν ἐλλείπειν τὰς δ' ὑπερβάλλειν τοῦ δέοντος ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι, τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὐρίσκειν καὶ αἰρεῖσθαι.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Επιπλέον, το να κάνει κανείς λάθος (ή: το λάθος) γίνεται με πολλούς τρόπους (γιατί το κακό και το άπειρο πάνε μαζί, όπως διδασκαν οι Πυθαγόρειοι, ενώ το καλό πάει μαζί με το πεπερασμένο), όμως το να πράττει κανείς το σωστό (ή: το σωστό) γίνεται με έναν μόνο τρόπο (γι' αυτό και το ένα είναι εύκολο, ενώ το άλλο δύσκολο, εύκολο το να αποτύχει κανείς στον στόχο του, δύσκολο όμως το να (τον) επιτύχει)· γι' αυτούς λοιπόν τους λόγους γνώρισμα της κακίας είναι η υπερβολή και η έλλειψη, ενώ της αρετής, (είναι) η μεσότητα·

γιατί καλοί (γινόμαστε) με ένα μόνο τρόπο, ενώ κακοί με πολλούς.

Είναι λοιπόν η αρετή συνήθεια που επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο, η οποία βρίσκεται στη μεσότητα σε σχέση με εμάς, η οποία καθορίζεται από τη λογική και συγκεκριμένα, κατά τη γνώμη μου, (με τη λογική) που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος. Και (είναι) μεσότητα (που βρίσκεται) ανάμεσα σε δύο κακίες, που η μια βρίσκεται από την πλευρά της υπερβολής, ενώ η άλλη από την πλευρά της έλλειψης· και ακόμα (είναι μεσότητα), επειδή από τη μία άλλες από τις κακίες παρουσιάζονται ελλειπείς και άλλες από την άλλη είναι υπερβολικές σε σχέση με αυτό που πρέπει και στα συναισθήματα και στις πράξεις, ενώ η αρετή και βρίσκει και επιλέγει το μέσον.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

(Εκτός από το λεξιλόγιο του σχολικού βιβλίου στη σελίδα 175)

τὸ ἁμαρτάνειν – τὸ κατορθοῦν = το να κάνει κανείς λάθος (ή: το λάθος) - το να πράττει κανείς το σωστό (ή: το σωστό) (ἐναρθρα ἀπαρέμφата, τα οποία μεταφράζονται είτε με τελικό ἀπαρέμφάτο (= το να ...) είτε με το ουσιαστικό που προκύπτει από αυτά)

τῷ ἐλλείπειν – τῷ ὑπερβάλλειν – τῷ εὕρῑσκειν – τῷ αἰρεῖσθαι = ἐπειδὴ ... παρουσιάζονται ἐλλιπεῖς και (ἐπειδὴ) ... εἶναι ὑπερβολικὲς ... (ἐπειδὴ) ... βρίσκει και ἐπιλέγει το μέσον (ἐναρθρα ἀπαρέμφата ως δοτικὲς της αἰτίας)

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ἀμαρτάνειν < ἀμαρτάνω (ρ. σμαρ- ή μερ- + στερητικό α + πρόσφυμα τ > α-σμαρ-τ > ἀμάρτ- με τροπή του σ σε δασεία > ἀμαρτ-+ πρόσφυμα αν > ἀμαρτάνω): αμάρτημα, αμαρτία, αμαρτωλός, αναμάρτητος.

ἔστιν < εἶμι (ρ. ἐσ-, μι-κατάληξη > ἐμ-μι με αφομοίωση > εἶμι με απλοποίηση και αντέκταση): ανούσιος, εσθλός, ετυμολογία, ετυμολογικό, έτυμον, οντολογία, όντως, ουσία, ουσιαστικός, ουσιώδης, παρόν, παροντικός, παρουσιαστικό, περιουσία, περιούσιος, τώνοντι.

εἵκαζον < εἰκάζω (ρ. Φικ-, πρόθεμα -ε > ἐΦικ- > εἰκ-, κατάληξη αδ- + j + ω > εἰκάδjω > εἰκάζω): απείκασμα, εικασία, εικαστικός, εικόνα, εικονικός, εικονιστικός, εικονογράφημα, εικονογράφηση, εικονογραφία, εικονοκλάστης, εικονολάτρης, εικονολήπτης, εικονομάχος, εικονοσκόπιο, εικονοτηλέφωνο, εικονοτυπία, επεικικής.

πεπερασμένου < περαίνομαι < πέρας (θ. περᾶν- + επένθεση του προσφύματος -j, + κατάληξη -ω > περάνjω > περαίνω. Το ᾱ του θέματος εκτείνεται σε ā στον αόριστο και όχι σε η: ἐπέρᾶν-σα > ἐπέρᾶννα > ἐπέρᾶνα): απέραντος, περαιτέρω, πέραν, πέρας, πορθμέας, πορθμείο, πορθμός, πόρος, συμπέρασμα, συμπερασματικός, συμπερασμός.

κατορθοῦν < κατὰ + ὀρθόω -ῶ (<ὀρθός): αδιόρθωτος, ακατόρθωτος, ανορθόγραφος, ανορθωτικός, διορθώνω, διόρθωση, διορθωτής, διορθωτικός, επανορθώνω, επιδιόρθωση, επιδιορθωτικός, κατόρθωμα, κατορθώνω, ὀρθιος, ορθογραφικό, ορθογράφος, ορθογώνιος, ορθοδοξία, ορθοέπεια, ορθολογισμός, ορθολογιστής, ορθομαρμάρωση, ορθομετρικός, ορθομετωπία, ορθοπαιδική, ορθόπλωρος, ορθός, ορθότητα, ορθοφωνία, ορθώνω, παλινόρθωση.

ῥᾶδιον: ραδιουργία, ραδιούργος, ραθυμία, ράθυμος, ραστώνη.

ἀποτυχεῖν < ἀπό + τυγχάνω, ἐπιτυχεῖν < ἐπί + τυγχάνω (θ. τευχ- > τυχ- με συστολή, + πρόσφυμα -ν— πριν από τον χαρακτήρα -χ- + αν- + ω > τυ-ν-χ- άν-ω > τυγχάνω. Ο παρακείμενος προκύπτει από θ. τευχ- > τυχ- με συστολή, + πρόσφυμα -ε εκτεινόμενο σε -η): αποτυχία, ατυχής, ατυχία, άτυχος, δυστυχής, δυστυχία, εντευκτήριο, επίτευγμα, επίτευξη, επιτεύξιμος, επιτυχής, επιτυχία, ευτυχής, ευτυχία, πρόστυχος, συνέντευξη, τεύχος, τυχαία, τυχαίος, τυχάρπαστος, τυχερός, τύχη, τυχοδιώκτης, τυχόν.

σκοποῦ < σκοπέω -ῶ: ακτινοσκόπηση, ανασκόπηση, άσκοπος, αυτοσκοπός, βιντεοσκόπηση, βολιδοσκόπηση, βυθοσκόπηση, δημοσκόπηση, επίσκεψη, επισκέψιμος, επισκόπηση, επίσκοπος, καιροσκόπος, κατασκοπία, κατάσκοπος, κερδοσκοπία, κερδοσκόπος, μικροσκόπιο, οιωνοσκόπος, περίσκεψη, περισκόπιο, πρόσκοπος, σκεπτικισμός, σκεπτικός, σκέψη, σκόπελος, σκοπία, σκόπιμος, σκοποβολή, σκοπός, στηθοσκόπιο, συνδιάσκεψη, σύσκεψη, τηλεσκόπιο, ωροσκόπιο, ωροσκόπος.

ὑπερβολή, ὑπερβάλλειν < ὑπέρ + βάλλω: αμφιβολία, αμφίβολος, αναβλητικός, αναβολέας, αναβολή, ανυπέρβλητος, αποβλητέος, απόβλητος, βαλβίδα, βαλλιστικός, βαλτός, βεληνεκές, βελόνα, βέλος, βλήμα, βολή, βολίδα, βόλος, διαβλητός, διαβολικός, διάβολος, έμβλημα, εμβληματικός, έμβολο, επιβλητικός, ευμετάβολος, καταβολή, κεραυνοβόλος, λιθοβολισμός, μεταβολικός, παράβολο, περιβάλλον, πρόβλημα, πυροβολισμός, συμβολή, σύμβολο, σφαιροβολία, υπερβολή, υποβλητικός, υποβολέας.

ἔλλειψις, ἐλλείπειν < λείπω: διάλειμμα, διάλειψη, εγκατάλειψη, έκλειψη, έλλειμμα, ελλειπτικός, έλλειψη, ελλιπής, κατάλοιπος, λειψανδρία, λείψανο, λειψανοθήκη, λειψός, λειψυδρία, λιποβαρής, λιποθυμία, λιποθυμικός, λιπόθυμος, λίπος, λιπόσαρκος, λιποτάκτης, λιποταξία, λιπόψυχος, λοιπόν, λοιπός, παραλειπτέος, παράλειψη, υπόλειμμα, υπόλοιπος.

ἀρετῶν < ρ. αρ-, που συναντάμε στα ἀραρίσκω (= τακτοποιώ, προετοιμάζω, ταιριάζω), ἀρέσκω, ἄριστος: αρέσκεια, αρεστός, άρθρο, αριθμός, αριστείο, αριστοκρατία, άριστος, άρμα, αρμονία, αρμός, δυσαρέσκεια, ενάρτεος, πανάρτεος, φιλαρέσκεια.

ἔξις < ἔχω: ακάθεκτος, αλληλουχία, ανακωχή, ανεκτικός, ανέχεια, ανοχή, άσχετος, διπλωματούχος, έξη, εξής, εξοχή, εποχή, ευεξία, ευωχία, εχεμύθεια, ζαχαρούχος, κατοχή, καχεκτικός, καχεξία, κληρουχία, οχυρός, οχύρωση, παροχή, περιέκτης, περιεκτικός, προεξοχή, προνομιούχος, προσεκτικός, πτυχιούχος, σοκολατούχος, συμβασιούχος, συνέχεια, συνοχή, σχέδιο, σχεδόν, σχέση, σχετικός, σχήμα, σχολείο, τροπαιούχος.

προαιρετική, αἰρεῖσθαι < πρὸ + αἰρέω -ῶ: αἵρεση, αιρετικός, αιρετός, αναίρεση, αναιρετικός, αρχαιρεσία (σημείωση: το θέμα «έλ-» του αορίστου β', συνδέεται ετυμολογικά, σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, με το ρήμα «άλίσκομαι»: άλωση, αιχμάλωτος, ευάλωτος), αφαίρεση, αφηρημάδα, διαίρεση, διαιρέτης, διαιρετός, εξαιρετικός, καθαίρεση, προαίρεση, προαιρετικός, συναίρεση, συνηρημένος.

ώρισμένη, ὀρίσειεν < ὀρίζω: ώρισμένη, ὀρίσειεν < ὀρίζω: ακαθόριστος, αόριστος, αφορισμός, αφοριστικός, διορισμός, διοριστήριο, εξορία, εξόριστος, επανακαθορισμός,

καθοριστικός, μεθόριος, οριακός, ορίζοντας, οριζόντιος, οριζοντίωση, όριο, οριοθέτηση, ορισμός, οριστική, οριστικός, παραμεθόριος, περιορισμός, περιοριστικός, προκαθορισμός, προορισμός, προσδιορισμός, προσδιοριστικός, συνοριακός, σύνορο.

φρόνιμος < φρήν (γεν. φρενός): αφροσύνη, εθνικόφρων, ευφροσύνη, εχέφρων, καταφρόνια, μετριοφροσύνη, μετριόφρων, νομιμοφροσύνη, παραφροσύνη, παράφρων, περιφρόνηση, περιφρονητικός, σωφροσύνη, φιλοφρόνηση, φρενίτιδα, φρενοβλαβής, φρενοκομείο, φρόνημα, φρονηματισμός, φρόνηση, φρονιμότης.

δέοντος < δεῖ: δέηση, δεητικός, αδέητος, ενδεής, ένδεια.

πάθεσι < πάσχω: αδενοπάθεια, αντιπάθεια, αντιπαθής, αντιπαθητικός, απάθεια, απαθής, εμπάθεια, εμπαθής, ευπάθεια, ηδυπάθεια, καρδιοπάθεια, μετριοπάθεια, μετριοπαθής, μυστικοπάθεια, πάθημα, πάθηση, παθητικός, παθητικότητα, παθιάρης, παθογένεια, παθογόνος, παθολογία, παθολογικός, πάθος, πένθιμος, πένθος, πλημμυροπαθής, προσπάθεια, σεισμοπαθής, συμπάθεια, συμπαθής, συμπαθητικός, ωραιοπαθής.

πράξεσι < πράττω: αδιαπραγμάτευτος, αντίπραξη, άπρακτος, απραξία, διαπραγμάτευση, διάπραξη, εισπράκτορας, είσπραξη, έμπρακτος, εχθροπραξία, κοινοπραξία, πράγμα, πραγματεία, πράγματι, πραγματικός, πραγματικότητα, πραγματισμός, πραγματογνώμων, πραγματοποίηση, πρακτικός, πράκτορας, πρακτορείο,πραμάτεια, πράξη,πραξικόπημα,πραξικοπηματίας, σύμπραξη.

εύρίσκειν < εύρίσκω: ανεύρεση, δυσεύρετος, εύρεση, ευρεσιτεχνία, ευρετήριο, ευρετής, εύρετρα, εύρημα, ευρηματικός, εφεύρεση, εφευρέτης, εφευρετικός, συνεύρεση.

ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Στην πρώτη παράγραφο του κειμένου ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τις διδασκαλίες των Πυθαγορείων, για να αναπτύξει τον συλλογισμό του. Σύμφωνα μ' αυτόν, το κακό πάει μαζί με το άπειρο, βρίσκεται δηλαδή σε πολλά σημεία γύρω μας. Το ίδιο ισχύει και για την υπερβολή και την έλλειψη που ως λανθασμένες επιλογές ταυτίζονται με το κακό, αφού δεν έχουν ένα σταθερό σημείο που ορίζονται και γι' αυτό γίνονται με πολλούς τρόπους. Από την άλλη, το καλό πάει μαζί με το πεπερασμένο, βρίσκεται δηλαδή σε ένα και μοναδικό σημείο, όπως και η μεσότητα που ταυτίζεται με το σωστό και άρα, με το καλό, αφού κι αυτή βρίσκεται σε ένα σημείο και γι' αυτό επιτυγχάνεται με έναν μόνο τρόπο συμπεριφοράς. Το ίδιο αποδεικνύει και ο στίχος άγνωστης προέλευσης που παραθέτει στη συνέχεια: καλοί γινόμαστε μόνο με έναν τρόπο, ενώ κακοί με πολλούς. Γι' αυτό τον λόγο το λάθος το κάνουμε εύκολα και με πολλούς τρόπους, ενώ το σωστό, δηλαδή την αρετή, την επιτυγχάνουμε δύσκολα και μ' έναν τρόπο.

Στη δεύτερη παράγραφο του κειμένου θα προχωρήσει συμπερασματικά στον πλήρη ορισμό της αρετής χρησιμοποιώντας πολλά στοιχεία από αυτά που αναφέρθηκαν στις προηγούμενες ενότητες. Έτσι, λοιπόν, η αρετή είναι μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα που επιλέγεται ελεύθερα από τον άνθρωπο. Βρίσκεται στη μεσότητα που προσδιορίζεται κατά τον Αριστοτέλη με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια, αλλά για να εξασφαλίσει ο φιλόσοφος και στοιχεία αντικειμενικότητας στον καθορισμό της έννοιας της μεσότητας επιστρατεύει ως κοινό κανόνα τη λογική και μάλιστα τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου. Στο τέλος του κειμένου ολοκληρώνει τον ορισμό, ότι η αρετή είναι μεσότητα που βρίσκεται ανάμεσα σε δύο κακίες, από τις οποίες η μία βρίσκεται στην πλευρά της υπερβολής, ενώ η άλλη στην πλευρά της έλλειψης σε σχέση με αυτό που πρέπει, το οποίο είναι το μέσον και το σωστό. Αυτές τις κακίες τις συναντάμε και στα συναισθήματα και στις πράξεις, ενώ η αρετή βρίσκει και επιλέγει τη μεσότητα.

Θεματική οργάνωση της ενότητας

A) «Ἔτι τὸ μὲν ἁμαρτάνειν... δὲ κακοί.» Το κακό και το λάθος γίνονται με πολλούς τρόπους· το ηθικό και ορθό με έναν.

B) «Ἔστιν ἄρα... καὶ αἰρεῖσθαι.» Ο πλήρης ορισμός της αρετής.

Ερμηνευτικά σχόλια

A) «Ἔτι τὸ μὲν ἀμαρτάνειν... δὲ κακοί» ΤΟ ΚΑΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΛΑΘΟΣ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΜΕ ΠΟΛΛΟΥΣ ΤΡΟΠΟΥΣ· ΤΟ ΗΘΙΚΟ ΚΑΙ ΟΡΘΟ ΜΕ ΕΝΑΝ

1. «Ἔτι»

Το επίρρημα «ἔτι» συνδέει αυτή την ενότητα με την προηγούμενη. Με τη χρήση του υποδηλώνεται ότι ο Αριστοτέλης, στην προσπάθειά του να διερευνήσει περαιτέρω τη φύση της αρετής και να καταλήξει στον πλήρη ορισμό της, θα δώσει μερικά ακόμα στοιχεία σχετικά με την υπερβολή και την έλλειψη και το μέσον. Ἦδη στην προηγούμενη ενότητα χρησιμοποιώντας το ρήμα «ἀμαρτάνεται» συνέδεσε την υπερβολή και την έλλειψη με το λάθος, ενώ χρησιμοποιώντας το ρήμα «κατορθοῦται» συνέδεσε το μέσον με το σωστό.

2. «Ἔτι τὸ μὲν ἀμαρτάνειν... δὲ κακοί.» Ο συλλογισμός του Αριστοτέλη.

Ο Αριστοτέλης αναπτύσσει νέο συλλογισμό, με τον οποίο θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η υπερβολή και η έλλειψη συσχετίζονται με την κακία και τους κακούς, ενώ το μέσον με την αρετή και τους καλούς. Μέσα από αυτόν προβάλλεται η αντίθεση ανάμεσα στο λάθος («ἀμαρτάνειν») και το σωστό («κατορθοῦν»), που ἤδη από την προηγούμενη ενότητα συνέδεσε με την υπερβολή και την έλλειψη, και το μέσον αντίστοιχα. Ἐτσι λοιπόν διαπιστώνει ότι:

- Η υπερβολή και η έλλειψη βρίσκονται σε άπειρα σημεία και γι' αυτό μπορούμε με πολλούς τρόπους («πολλαχῶς», «παντοδαπῶς») και εύκολα («ῥάδιον») να αποτύχουμε στον στόχο μας, δηλαδή να κάνουμε το λάθος. Επομένως, η υπερβολή και η έλλειψη συνδέονται με το λάθος και επομένως με την κακία και τους κακούς.
- Το μέσον βρίσκεται σε ένα μόνο σημείο, γι' αυτό μπορούμε με έναν μόνο τρόπο («μοναχῶς», «ἀπλῶς») και δύσκολα («χαλεπὸν») να επιτύχουμε τον στόχο μας, δηλαδή να κάνουμε το σωστό. Επομένως, το μέσον συνδέεται με την αρετή και τους καλούς.

Προκειμένου να τονιστεί η αντίθεση ανάμεσα στην κακία και το λάθος από τη μια και την αρετή και το σωστό από την άλλη, ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί **πληθώρα αντιθέσεων** που συνδέονται με τους αντιθετικούς συνδέσμους «μὲν – δέ».

Συγκεκριμένα, οι έννοιες που αντιτίθενται είναι οι εξής:

«τὸ ἀμαρτάνειν» ≠ «τὸ κατορθοῦν»
 «πολλαχῶς» ≠ «μοναχῶς»
 «τὸ κακὸν» ≠ «τὸ ἀγαθόν»
 «τὸ ἄπειρον» ≠ «τὸ πεπερασμένον»
 «ρόδιον» ≠ «χαλεπὸν»
 «τὸ ἀποτυχεῖν» ≠ «τὸ ἐπιτυχεῖν»
 «κακία» ≠ «ἀρετή»
 «ὑπερβολή-ἔλλειψις» ≠ «μεσότης»
 «ἐσθλοὶ» ≠ «κακοὶ»
 «ἀπλῶς» ≠ «παντοδαπῶς»

Να σημειώσουμε σ' αυτό το σημείο ότι οι έννοιες που βρίσκονται στο πρώτο σκέλος των αντιθέσεων, μαζί με τα «τῷ ἐλλείπειν» και «(τῷ) ὑπερβάλλειν» που αναφέρονται στο τέλος του κειμένου, αναφέρονται στο «ἀμαρτάνειν». Αντίθετα, οι έννοιες που βρίσκονται στο δεύτερο σκέλος των αντιθέσεων, μαζί με τα «εὕρίσκειν» και «αἰρείσθαι» που επίσης αναφέρονται στο τέλος του κειμένου, αναφέρονται στο «κατορθοῦν».

3. «ὥς οἱ Πυθαγόρειοι εἵκαζον, ... παντοδαπῶς δὲ κακοί.»

Επίκληση στην αυθεντία των Πυθαγορείων και της ποιήσης.

Ο Αριστοτέλης προκειμένου να ενισχύσει την άποψή του ότι το σφάλμα γίνεται με πολλούς τρόπους, το σωστό όμως με έναν, επικαλείται τη διδασκαλία των Πυθαγορείων σχετικά με τη **θεωρία των «ἐναντίων»**. Σύμφωνα με αυτή, οι αρχές των όντων είναι *δέκα ζεύγη αντιθετικών δυνάμεων*.

πέρας	ἄπειρον
περιττὸν	ἄρτιον
ἓν	πλῆθος
δεξιὸν	ἀριστερόν
ἄρρεν	θῆλυ
ἡρεμοῦν	κινούμενον
εὐθύ	καμπύλον

φῶς	σκότος
ἀγαθόν	κακόν
τετράγωνον	ἑτερόμηκες

Στον κόσμο, δηλαδή, υπάρχει αρμονία όχι μόνο ανάμεσα στα όμοια, αλλά και ανάμεσα στα αντίθετα. Οι αντιθετικές αυτές δυνάμεις δεν αλληλοαναιρούνται, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται, αλληλοκαθορίζονται. Αν διαβαστούν οι αρχές αυτές κατά στήλη καθέτως, δείχνουν τη σταδιακή μετάβαση προς το «ἀγαθόν» που εκφράζεται με το «τετράγωνον» και αντίστοιχα προς το «κακόν» που εκφράζεται με το «ἑτερόμηκες». Επίσης, κατά τους Πυθαγορείους, το «ἀγαθόν» συνάπτεται με το «πέρας» και το «κακόν» με το «ἄπειρον».

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί δύο από αυτά τα ζεύγη, το «πέρας - ἄπειρον» και το «ἀγαθόν – κακόν». Συνδυάζοντάς τα συμπεραίνει ότι το αγαθό, δηλαδή οι καλές πράξεις, έχουν καθορισμένα όρια, είναι σύμμετρες και τέλειες, γιατί αυτό που έχει πέρας θεωρείται τελειότερο από το άπειρο και άμορφο.

Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετεί και ο παροιμιακός στίχος που παρατίθεται («ἔσθλοὶ μὲν γὰρ ἀπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοί»), του οποίου δεν γνωρίζουμε την προέλευση.

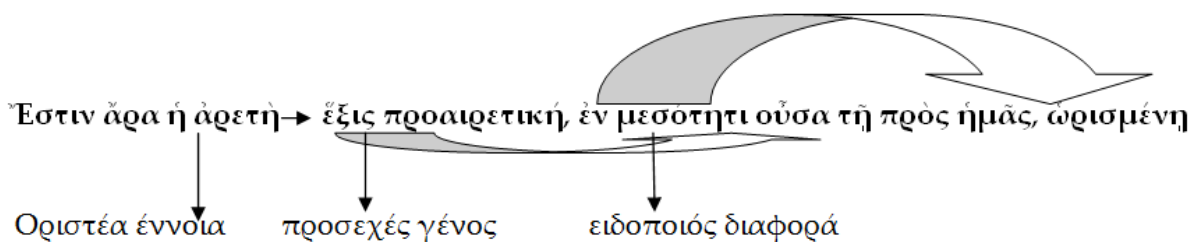
Β) «Ἔστιν ἄρα... καὶ αἰρεῖσθαι» Ο ΠΛΗΡΗΣ ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ

1. «Ἔστιν ἄρα... ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»

Μετά από εννέα ενότητες, στις οποίες ο Αριστοτέλης μας παρουσίαζε βήμα-βήμα τα γνωρίσματα της ηθικής αρετής, έρχεται στη 10^η ενότητα να μας δώσει ως συμπέρασμα («ἄρα») τον **πλήρη ορισμό της αρετής**. Είναι, λοιπόν, η αρετή μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα που επιλέγεται ελεύθερα από τον άνθρωπο. Βρίσκεται στη μεσότητα που προσδιορίζεται με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια και καθορίζεται από τη λογική και μάλιστα τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου.

Πριν δώσουμε αναλυτικά τα γνωρίσματά της, ας θυμηθούμε τι περιεχόμενο της δίνει ο φιλόσοφος. Η **αρετή**, λοιπόν, είναι μια ιδιότητα που αποδίδεται όχι μόνο στον άνθρωπο, αλλά και στα ζώα και στα πράγματα. Δεν είναι, επομένως, αποκλειστικά και μόνο μια ηθική ιδιότητα που απορρέει από την επανάληψη ηθικών ενεργειών, αλλά επίσης η ικανότητα, το προτέρημα των έμψυχων ή των άψυχων, που τους δίνει τη δυνατότητα να βρίσκονται στην τέλεια κατάστασή τους και να επιτελούν με σωστό τρόπο το έργο για το οποίο είναι προορισμένα από τη φύση.

Ας περάσουμε, όμως, τώρα στην ανάλυση των **γνωρισμάτων της αρετής**, όπως αυτά δίνονται μέσα από τον ορισμό της:

λόγῳ καὶ ὃ ἡ ἀρετὴ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν.
Κριτήρια ὀρισμοῦ της μεσότητος

Two arrows point from the words 'λόγῳ' and 'ὃ' in the sentence above to the label 'Κριτήρια ὀρισμοῦ της μεσότητος' (Criteria of the mean) below.

Οριστέα έννοια: Αρετή

Έννοια γένους:

α. «ἔξις»: ο όρος προέρχεται από το θέμα του μέλλοντα («ἔξω») του ρήματος «ἔχω». Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η «ἔξις» είναι το προσεχές γένος της αρετής και δίνει στον όρο ηθικό περιεχόμενο: είναι το μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα που προκύπτει από συνήθεια ή επαναλαμβανόμενη άσκηση. Η ποιότητα, λοιπόν, των ἔξεων εξαρτάται από την ποιότητα των ενεργειών μας. Άρα, δεν αρκεί να χαρακτηρίζουμε τις αρετές ἔξεις, αφού αυτές διακρίνονται σε καλές και κακές, αλλά να βρούμε το ιδιαίτερο εκείνο γνώρισμα, την ειδοποιό διαφορά που τις διαφοροποιεί από τις άλλες ἔξεις.

β. «προαιρετική»: είναι η ελεύθερη και ἔλλογη εκλογή και βούληση (*Ηθικά Νικομάχεια*, 1111b-1112a), που αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για να κάνει ο άνθρωπος σωστή επιλογή ενεργειών και να κατακτήσει το μέτρο αποφεύγοντας τις ακρότητες, δηλαδή την υπερβολή και την ἔλλειψη. Την ευθύνη, λοιπόν, για την κατάκτηση της ηθικής αρετής την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος. Αν ο δρόμος προς την αρετή δεν ήταν αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης, αλλά καταναγκασμού, τότε η αρετή δεν θα είχε καμία αξία για τον άνθρωπο. Η «προαίρεσις» αποτελεί, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τον έναν από τους τρεις αναγκαίους όρους για την ύπαρξη της αρετής. Οι άλλοι δύο όροι είναι:

- ο άνθρωπος να έχει **συνείδηση της πράξης** του («εἰδώς») και
- να την πραγματοποιεί **με σιγουριά και σταθερότητα** («βεβαίως και ἀμετακινήτως»).

Συγκεκριμένα, οι τρεις παραπάνω προϋποθέσεις για την ύπαρξη της αρετής αναφέρονται από τον φιλόσοφο ως εξής: «πρῶτον μὲν ἔαν εἰδῶς, ἔπειτ' ἔαν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτά, τὸ δὲ τρίτον ἔαν καὶ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττῃ» (*Ηθικά Νικομάχεια*, 1105 a 30-31).

Ειδοποιός διαφορά:

γ. «ἐν μεσότητι οὔσα»: η μετοχή συνάπτεται στον όρο «ἔξις» και προσθέτει την ειδοποιό διαφορά στον ορισμό της αρετής. Δεν πρόκειται για οποιαδήποτε ἔξη, αλλά για ἔξη που την χαρακτηρίζει η μεσότητα και μάλιστα η «πρὸς ἡμᾶς».

- ο **Τα υποκειμενικά κριτήρια («πρὸς ἡμᾶς»)**: το μέσον αυτό δεν είναι ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο ούτε είναι ένα για όλους. Είναι σχετικό και ο προσδιορισμός του εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο, ο οποίος με τη χρήση της λογικής μπορεί να συνεκτιμά διάφορους αστάθμητους και μεταβλητούς παράγοντες, όπως τις ιδιαίτερες ανάγκες του, τις περιστάσεις, την εποχή, τον τόπο, τα κοινωνικά πρότυπα κ.τ.λ.

δ. «τῇ πρὸς ἡμᾶς»: η μεσότητα προσδιορίζεται με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια.

Αυτό προκύπτει ως εξής: αφού η αρετή είναι ἔξη, δεν είναι μια οποιαδήποτε ἔξη, αλλά ἔξη που την χαρακτηρίζει η μεσότητα και μάλιστα η **«πρὸς ἡμᾶς»**, η οποία σχετίζεται με τον ίδιο τον άνθρωπο και τις επιλογές του, οι οποίες ρυθμίζονται από εξωγενείς και μεταβλητούς παράγοντες.

ε. «ῥωρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»: το μετοχικό αυτό σύνολο συνάπτεται στον ὄρο **«ἐν μεσότητι»** και δίνει τα κριτήρια προσδιορισμού της υποκειμενικής μεσότητας με τα οποία περιορίζεται το υποκειμενικό στοιχείο και κερδίζει σε αντικειμενικότητα. Γι' αυτό ο Αριστοτέλης σπεύδει να διευκρινίσει ότι ο κοινός κανόνας, που θα εξασφαλίσει το στοιχείο της αντικειμενικότητας στην ανθρώπινη αυτή ιδιότητα, είναι **η ανθρώπινη λογική, ο ὀρθὸς λόγος**. Προχωρεί μάλιστα με ακόμη αυστηρότερο τρόπο στον καθορισμό του αντικειμενικού αυτού κριτηρίου: δεν μετράει γι' αυτόν τόσο η κοινή ανθρώπινη λογική όσο **η λογική του φρόνιμου ανθρώπου**, του ανθρώπου που «βουλεύεται εὖ» (*Ηθικά Νικομάχεια* 1141 b 10). Συγκεκριμένα, οι έννοιες «λόγος» και «φρόνιμος» έχουν το εξής περιεχόμενο:

- ο **«λόγος»:** ο **λόγος - φρόνηση** αποτελεί ένα από τα στάδια της πορείας προς την αρετή, αφού με αυτόν ο άνθρωπος μπορεί να διακρίνει τις καλές από τις κακές πράξεις. Το άλλο στάδιο είναι ο νόμος, που συνηθίζει τους ανθρώπους να ενεργούν ενάρετα ως πολίτες. Άρα, ο λόγος βοηθά τον νόμο να τελειοποιεί το έργο του.
- ο **«φρόνιμος»:** η φρόνηση συνδέεται με τον λόγο και αν υπάρχει αυτή, υπάρχουν συγκεντρωμένες στον άνθρωπο και όλες οι άλλες αρετές. Ο φρόνιμος άνθρωπος είναι αυτός που θα καθορίσει με τη λογική του το «δέον», τις σωστές ενέργειες που πρέπει να ακολουθούνται μέσα στην κοινωνία. Το περιεχόμενο, όμως, της έννοιας «φρόνιμος» και «δέον» δεν μπορεί να καθοριστεί με σαφήνεια. Στον αντικειμενικό προσδιορισμό τους

παίζει ρόλο τόσο η ανθρώπινη λογική όσο και η εποχή, η κοινωνία, τα πρότυπα των ανθρώπων, στοιχεία τα οποία συνεχώς μεταβάλλονται.

2. «Μεσότης δὲ δύο κακιῶν... καὶ αἰρεῖσθαι.»

Ορισμός της μεσότητας.

Στο τέλος του κειμένου δίνεται με πληρότητα ο ορισμός της μεσότητας. Η μεσότητα λοιπόν βρίσκεται ανάμεσα σε δύο κακίες, από τις οποίες η μία βρίσκεται στην πλευρά της υπερβολής, ενώ η άλλη στην πλευρά της έλλειψης. Άλλες από αυτές τις κακίες παρουσιάζονται ελλιπείς και άλλες είναι υπερβολικές σε σχέση με αυτό που πρέπει, το οποίο είναι το μέσον και το σωστό. Αυτές τις κακίες τις συναντάμε στα συναισθήματα και στις πράξεις, ενώ αντίθετα η αρετή βρίσκει και επιλέγει αυτό που πρέπει, δηλαδή τη μεσότητα.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Σχήμα από κοινού

«τὸ μὲν ἁμαρτάνειν πολλαχῶς ἔστιν ... τὸ δὲ κατορθοῦν μοναχῶς (ἔστιν)»

«ῥόδιον μὲν τὸ ἀποτυχεῖν τοῦ σκοποῦ, χαλεπὸν δὲ τὸ ἐπιτυχεῖν (τοῦ σκοποῦ)»

Χιαστό σχήμα

«ἐσθλοὶ - ἀπλῶς, παντοδαπῶς - κακοὶ»

Αντιθέσεις

«τὸ ἁμαρτάνειν» ≠ «τὸ κατορθοῦν»

«πολλαχῶς» ≠ «μοναχῶς»

«τὸ κακὸν» ≠ «τὸ ἀγαθόν»

«τὸ ἄπειρον» ≠ «τὸ πεπερασμένον»

«ῥόδιον» ≠ «χαλεπὸν»

«τὸ ἀποτυχεῖν» ≠ «τὸ ἐπιτυχεῖν»

«κακία» ≠ «ἀρετή»

«ὑπερβολή-ἔλλειψις» ≠ «μεσότης»

Παραθέτει τον στερεότυπο παροιμιακό στίχο, οπότε στο εξής με αντιμεταχώρηση θα προηγηθούν οι θετικές έννοιες :

«ἐσθλοὶ» ≠ «κακοὶ»

«ἀπλῶς» ≠ «παντοδαπῶς»

Ἐλξη και βραχυλογία

«ῶρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ (αντί «τῷ λόγῳ, ᾧ») ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»

Πολυσύνδετο σχήμα: τονίζει το στόχο της αρετής να βρίσκει και να επιλέγει το σωστό και να αποφεύγει το λάθος.

«καὶ εὕρισκειν καὶ αἰρεῖσθαι»

Σχήμα κύκλου:

Η ενότητα εισάγεται με τη φράση «τὸ γὰρ κακὸν τοῦ ἀπείρου» και στο τέλος του πρώτου μέρους ολοκληρώνεται με τον στίχο «ἐσθλοὶ μὲν γὰρ ἀπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοί». Ἐτσι ο φιλόσοφος, αφού ἔχει κλείσει και από άποψη περιεχομένου και από άποψη μορφής τη συλλογιστική του πορεία, θα προχωρήσει στον ορισμό της αρετής που εισάγεται με την

τυπική έκφραση «Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετή».

Τα παραπάνω σχήματα λόγου τονίζουν την αντίθεση ανάμεσα στην κακία και το λάθος από τη μια και την αρετή και το σωστό από την άλλη. Πάντως γενικά, ο λόγος του Αριστοτέλη διακρίνεται για άλλη μια φορά από λιτότητα και απλότητα. Χαρακτηριστικό του ύφους της ενότητας είναι οι αναφορές στους Πυθαγορείους και στον παροιμιακό στίχο, που ενδυναμώνουν την πειστικότητα των απόψεων που αναπτύσσονται.

Ημερομηνία τροποποίησης: 09/05/2017